DEN NYE MIDDELKLASSE – FUNKTIONÆRERNE – POLITISK SET

Af ERIK HØGH

1. DEN NYE MIDDELKLASSE – FUNKTIONÆRERNE – BEGREB

Et vigtigt led i århundreders beskrivelse af samfund er klassedelingen eller erhvervsdelingen. *Karl Marx* fulgt af sociologen Max Weber[1]) antog, at besiddelse af ejendomsret eller ej til produktionsmidlerne var et centralt kriterium for klassedelingen i et samfund. Op til vor tid har den politiske arbejderbevægelse bygget på den antagelse, at mangel på ejendomsret til produktionsmidlerne skulle skabe ensartet adfærd og fælles interesser for alle lønmodtagere. Denne tro på homogenitet blandt de besiddelsesløse blev også teoretisk understøttet af Marx' opfattelse, at det kapitalistiske samfund tenderer til et to-klassesystem bestående af de besiddende kapitalister og de besiddelsesløse proletarer[2]).

Den her beskrevne synsmåde til bestemmelse af klassedelingen er også en rimelig følge af den sædvanlige måde i øvrigt at bestemme klasser i den klassiske sociologi[3]) ved hjælp af markeds- og arbejdssituationen for vedkommende gruppe. Men allerede i forrige århundrede rejste der sig kompetente røster mod den marxistiske synsmåde. *C. Booth* skrev[4]): »The »average, undifferentiated human labour power« upon which Karl Marx bases his gigantic fallacy does not exist anywhere on this planet, but least of all, I think, is it to be found among clerks«.

Man har i den nyere sociologi søgt at supplere det juridiske kriterium, besiddelse af ejendomsret eller ej, med en række yderligere kriterier for at kunne indplacere den nye voksende erhvervsgruppe funktionærerne – den nye middelklasse – i en meningsfyldt klassebeskrivelse af de efterkapitalistiske samfund.

Det er især C. Wright Mills, der gennem sin bog »White Collar«, N. Y. 1951, inden for rammerne af den marxistiske og weberske synsmåde sup-

[1]) *H. H. Gerth* og *C. W. Mills:* From Max Weber: Essays in Sociology, 1948, p. 182.
[2]) Det Kommunistiske Manifest, afsnittet: Bourgeoisi og proletariat.
[3]) op. cit. i note 1.
[4]) *C. Booth,* Life and Labour of the People in London, Vol. VII, 1896, her citeret fra *D. Lockwood:* The Blackcoated Worker, London 1958.

plerer ejendomskriteriet med arbejdsmådekriteriet og derigennem udvikler og differentierer klassebegrebet.

Foruden bestemmelse af om et erhvervs udøvere ejer eller ikke ejer vedkommende produktionsmidler skal man også se på, hvad erhvervet arbejder med. Sondringen, som blandt andet Wright Mills indfører, består i bestemmelse af, om vedkommende *typisk* arbejder med mennesker eller ej og/eller arbejder med symboler eller ej.

Som illustration kan nævnes, at socialrådgivere arbejder med mennesker, nemlig dem, der søger vejledning hos socialrådgiveren, mens kontorassistenten arbejder med symboler, fordi vedkommende f. eks. skriver på maskine.

I praksis vil der naturligvis være afgrænsningsvanskeligheder; men som en første tilnærmelse til problemerne er idelle eller nominelle kriterier erfaringsmæssigt særdeles anvendelige[5]).

I *tabel 1* kan man se, hvorledes man kan definere de forskellige sociale klasser i et samfund ved hjælp af ejendomskriteriet og kriteriet for arbejdets art. Man får ved at krydse de to sæt kriterier 5 sociale grupper:

1. *Den gamle middelklasse,* d. v. s. dem, der arbejder og som samtidig ejer produktionsmidlerne.
2. *Den nye middelklasse eller funktionærerne,* d. v. s. dem, der arbejder med mennesker og/eller symboler, men som ikke har ejendomsret til produktionsmidlerne.
3. *Arbejderklassen,* d. v. s. dem, der ikke arbejder med symboler og/eller mennesker, men som arbejder uden at eje produktionsmidlerne.
4. *Rentiers,* d. v. s. dem, der ikke arbejder, og som ejer produktionsmidlerne.
5. *Ude af erhverv i øvrigt,* d. v. s. dem, der hverken arbejder eller ejer produktionsmidlerne.

Denne artikels opgave bliver at beskrive: Den nye middelklasse eller funktionærerne i Danmark i politisk henseende hvor *den nye middelklasse skal forstås som den erhvervsgruppe, der ikke ejer produktionsmidler, og som arbejder med mennesker og/eller symboler.*

Udover bestemmelsen af social klasse gennem markeds- og arbejdssituationen har man også i den klassiske sociologi beskæftiget sig med prestigedimensionen i social stratifikation (lagdeling). Det sidste dog i mindre udstrækning.

Medens man tidligere beskæftigede sig med »klasse«-forskelle gennem beskrivelse af markeds- og arbejdssituationerne for de undersøgte grupperinger for at bestemme hierarkiet for økonomiske positioner, har man i den

[5]) *H. L. Zetterberg,* On Theory and Verification in Sociology, New Jersey 1963, p. 42–43.

TABEL 1

Definitionsmatrix for sociale grupperinger (klasser)

Erhvervsarbejdets art	Ejendomsret til produktionsmidlerne	
	ja	nej
Arbejder med symboler og/eller mennesker	Den gamle middelklasse	Den nye middelklasse
Arbejder ikke med symboler og/eller mennesker		Arbejderklassen
Arbejder ikke	Rentiers	Folkepensionister, personer under uddannelse m. m.

sidste snes år mere beskæftiget sig med prestige-faktoren, der søger at kortlægge hierarkiet for social prestige – rangordenen eller »hakke-ordenen«.

I Danmark har den sidste orientering givet sig udslag i *Kåre Svalastogas* prestigeundersøgelser fra begyndelsen af 50erne, der er manifesteret i bøgerne: *K. Svalastoga:* Prestige, Class and Mobility, Kbh. 1959, og *K. Svalastoga* og *P. Wolf:* Social rang og mobilitet, Kbh. 1961.

I stedet for at opfatte »klassesynsmåden« baseret på markeds- og arbejdssituationsbeskrivelser og prestigesynsmåden gennem beskrivelse af det sociale prestigesystem som modsætninger i analysen af den sociale stratifikation kan man rimeligt opfatte de to synsmåder som supplerende hinanden. Særligt tror man her, at politiske forskelle indenfor de gennem *tabel 1* definerede sociale grupperinger kan forklares gennem kendskab til de enkelte specifikke erhvervsgruppers sociale prestige-placering i forhold til hinanden. Men ikke mindst vil man her antage, at forandringer gennem tid kan forklares gennem forandringer i den sociale prestige, som tillægges den enkelte specifikke erhvervsgruppe. Det vil sige, at man i bestemmelsen af en social klasses eller grupperings adfærd – særligt den politiske adfærd, hvad der er denne artikels *hovedformål* – udover forholdet til ejendomsretten og arbejdets art vil operere med et tredie kriterium: en gruppes sociale prestige, herunder forandring i sammes prestige.

I artiklen vil man arbejde upræcist med klassebegrebet; men det skyldes pædagogiske hensyn, nemlig for at give læseren et indtryk af de fænomener, man arbejder med.

2. DEN NYE MIDDELKLASSES UDVIKLING 1855–1960

I folketællingen 1960 i Danmark[6]) udgjorde den erhvervsudøvende del af befolkningen 2.007.639 personer, hvoraf 560.131 var kvinder. De er-

[6]) Statistiske efterretninger, 1964, nr. 10, Vol. 56, p. 155.

hvervsudøvende fordelte sig på de i forrige afsnit definerede erhvervsklasser på følgende måde:

Den gamle middelklasse	428.981	personer
Den nye middelklasse	563.562	-
Arbejderklassen	969.949	-
Medhjælpende hustruer	45.147	-
I alt	2.007.639	personer

I de sidste 100 år har Danmark, som andre samfund, haft en kraftig udvikling ikke alene i industriarbejdernes antal, men især i funktionærernes antal. I *tabel 2* kan man se udviklingen i Danmark 1855–1960.

TABEL 2

Oversigt over hovederhvervsgruppernes fordeling i en række udvalgte år 1855–1960 i Danmark

	1855	1901	1940	1950	1960
	%	%	%	%	%
Den gamle middelklasse	41	32	26	29	23
Den nye middelklasse	4	10	21	23	28
Arbejdere	55	58	53	48	49
Total	100	100	100	100	100

Det mest spændende træk ved de tre hovederhvervsgrupperingers udvikling er det konstante fald i de selvstændige, den gamle middelklasses, andel og væksten i funktionærernes andel, hvorimod arbejderklassens andel ikke er svækket væsentligt endnu. Man kan under en række forudsætninger beregne sig til, hvis udviklingen *forløber langsomt og retliniært,* at antallet af funktionærer vil passere antallet af arbejdere[7]) omkring år 2000.

Hovedforklaringen på denne forandring i hovedbefolkningsgrupperne er den klassiske, at den skyldes forandringer i den teknologiske udvikling. Dette er naturligvis ingen egentlig forklaring, men blot en illustration af, at hvert teknologisk stade har sin typiske hovederhvervsgruppe. Men påfaldende er det, at de mest teknologisk udviklede samfund har haft et erhvervsteknologisk forløb i store træk som følger[8]): (1) jæger og/eller samlersamfundet, (2) agrarsamfundet, (3) industrisamfundet og (4) fordelingssamfundet på vej til (5) nydelsessamfundet. – Samfundstype (1) og

[7]) *E. Høgh,* Sociologi, Kbh. 1963, p. 120.
[8]) *C. Cipolla,* The Economic History of World Population, London 1962, p. 107 ff.

(2) kan vel siges at være kendetegnet af den gamle middelklasse eller noget, der ligger mellem den gamle middelklasse og arbejderklassen. Samfundstype (3) er kendetegnet ved arbejderklassen, medens samfundstype (4) er eller vil blive kendetegnet ved den nye middelklasse. Samfundstype (4) svarer nærmest til dagens Danmark eller den nærmeste fremtids. Derimod skulle man vente, at den teknologiske udvikling, automation o. l., skulle føre til samfundstype (5), nydelsessamfundet, der som typisk gruppe skulle få rentiers eller personer ude af erhverv. Funktionærerne kan derfor kun betragtes som en station på vejen i samfundsudviklingen.

Hvorfor udviklingen i de udviklede teknologiske samfund er gået den vej, at man tenderer til at benytte opfindelser, der producerer flere og flere goder med given energiindsats, kan man desværre kun gisne om[9]). Men uanset kendskab til de faktorer, der har bestemt et samfunds teknologiske udvikling, er det en almindelig antagelse, at hver omfattende teknologisk forandring ikke blot forårsager økonomiske og produktionsmæssige forandringer, men *også intellektuelle og sociale*[10]). *Hvert teknologisk stade har sin livsstil.* I bred form betyder det, at hvad der er acceptable løsninger for agrarerne intellektuelt, økonomisk og socialt behøver ikke at være egnede for arbejderklassen – og heller ikke har været det – lige så lidt som arbejderklassens løsninger er egnede for funktionærerne o. s. v., o. s. v., *hvis løsningerne på problemerne består i at fremme de for gruppen ønskværdige og formindske de for gruppen uønskværdige forhold.* Hver tid har sin kvalitet, som Marx udtrykte det, eller behovsopfyldelse avler nye behov, som indlæringspsykologerne udtrykker det. Er der så nogen grund til at tro, at den nye middelklasse adskiller sig fra andre befolkningsgrupper i social adfærd, d. v. s. har den nye middelklasse en speciel livsstil?

Til *illustration* kan man anvende resultaterne fra den ovenfor nævnte undersøgelse af K. Svalastoga[11]), som kan ses i sammendragstabellen *tabel 3*. I tabel 3 har man opstillet en række kendetegn for livsstil for at se disses udbredelse i tre typiske erhvervsgrupper fra henholdsvis den gamle middelklasse (gårdmænd), den nye middelklasse (underordnede kontorfunktionærer) og arbejderklassen (faglærte arbejdere). Hvad angår de tre udvalgte erhvervsgruppers sociale prestige er denne i dette tilfælde stort set den samme, idet gårdmænd og underordnede kontorfunktionærer typisk

[9]) *G. K. Zipf,* Human Behavior and the Principle of Least Effort, Mass. 1949.
F. Cottrell, Energy and Society, N. Y. 1955.

[10]) Se f. eks. op. cit. note 8. Hele den marxistiske teori og forskning har netop postuleret dette. Sociologerne er ikke gået imod grundprincipperne i denne tankegang hos marxisterne, men har med vægt postuleret, at der ikke er en ensidig sammenhæng mellem teknologi og intellektuelle og sociale synspunkter, men et gensidigt, d. v. s. interaktivt forhold – selv C. Wright Mills har kraftigt påpeget dette i The Marxists, N. Y. 1962, p. 11 og 35.

[11]) *K. Svalastoga,* Prestige, Class and Mobility, Kbh. 1959, p. 203–284.

TABEL 3

Danske mænd 1954, der er henholdsvis gårdmænd, underordnede kontorfunktionærer og faglærte arbejdere, fordelt efter livsstilskomponenter.

Livsstilskomponenter	Erhverv		
	gårdmænd %	underordnede kontorfunkt. %	faglærte arbejdere %
Ville ikke vælge andet erhverv	84.1	36.4	34.4
Indeks for antallet af interesser (teater, bøger, musik, kunst o. s. v.):			
% som har flere interesser (4–7)	18.7	81.7	47.4
% som har højere grad af foreningsaktivitet (2–4)	50.8	57.4	41.4
% som har bil (1954)	24.2	13.4	3.8
% som har højere grad af bolig-veludstyrethed (tæpper, klaver o. l.)	24.6	65.4	50.6
% der stemmer socialdemokratisk, kommunistisk og/eller rad. venstre	5.5	34.7	67.2
% der ser temmelig lyst på tilværelsen (12–20)	61.9	52.1	43.0
% der føler sig knyttet til arbejderklassen	16.9	21.0	74.7
N (antal udspurgte) = ...	63–128	121–202	244–418

hører til det sociale statuslag nr. 6, og faglærte arbejdere typisk hører til det sociale statuslag nr. 7 i den af *K. Svalastoga* opstillede 9-delte statusskala, hvor statuslag 1 er højeste og 9 laveste sociale statuslag[12]).

Man ser i *tabel 3* ret store forskelle på livsstilskomponenterne de tre erhvervsgruper imellem. Hvis man i stedet for faglærte arbejdere havde indført ufaglærte arbejdere, ville forskellene mellem arbejderklassen og de øvrige grupper have været endnu mere udtalte. Når man ofte i den politiske debat har sagt, at funktionærerne, særligt underordnede kontorfunktionærer, har en »falsk« klassebevidsthed, der bl. a. viser sig ved, at kontorfunktionærerne i forhold til arbejdere ikke føler sig knyttet til arbejderklassen eller ikke stemmer på arbejderpartier med høj sandsynlighed, så understreger *tabel 3*, hvad allerede David Lockwood[13]) har påvist i sit arbejde, at der er reelle forskelle de sociale grupperinger imellem, som kan forklare forskelle i politisk adfærd og »klassebevidsthed«.

Der er derfor grund til at tro, at f. eks. den politiske adfærd hos den nye middelklasse, som i enhver anden social gruppering, rimeligt kan forklares af vekselspillet mellem teknologi og holdning og ikke blot et vekselspil mellem forskellige holdningstyper, der i det politiske dagligsprog udlægges som ideologisk forvirring.

En indvending, der rejses mod at betragte funktionærerne i sociologisk

[12]) op. cit. i note 10, p. 138.

[13]) *D. Lockwood,* The Blackcoated Worker, London 1958, p. 41–68 og p. 202–204.

forstand som en gruppe, er, at den er meget heterogen, idet den består af alle fra kongen over Ø. K.'s direktør til butiks- og lagerekspedienten. Sagt på en anden måde, så mener flere, at der er så stort et socialt statusspænd de specifikke erhvervsgrupper i den nye middelklasse imellem, at det er en urimelighed at betragte dem under ét. Den rimeligste fremgangsmåde er naturligvis at spørge, om man kan forudsige relevant adfærd med begreberne den nye og den gamle middelklasse og arbejderklassen. Dette turde dog være åbenbart, og som det senere skal ses, kan det påvises ved f. eks. politisk adfærd. Men man kan også gribe sagen an på en anden måde. Man kan stille sig spørgsmålet, om de to andre grupperinger, arbejderklassen og den gamle middelklasse, d. v. s. de selvstændige næringsdrivende, ikke også spænder over forskellige statusforskelle og egentlig også er lidet homogene socialt.

Her vil man atter anvende *K. Svalastogas* materiale over danske mænd fra 1954. I *tabel 4* ser man fordelingen af de tre grupperinger af ny og gammel middelklasse og arbejderklassen over Svalastogas 9 statuslag.

Både den gamle og den nye middelklasse har medlemmer fra alle sociale statuslag; men man ser også af *tabel 4,* at arbejderklassen fordeler sig over flere statuslag. For alle tre hovederhvervsgrupper gælder det, at de hver har deres tyngdepunkter i 2 statuslag, den nye middelklasse i statuslag 5 til 6, den gamle middelklasse i statuslag 6–7 og arbejderklassen i statuslag 7 til 8. For alle hovederhvervsgrupper og derfor ikke specielt for den nye middelklasse gælder det da, at de er spredt ud over statuslagene; det vedrører dog i mindre grad arbejderklassen. At den relative fordeling i *tabel 4* i række-totalen afviger fra tallene i *tabel 2* skyldes, at *tabel 4* kun vedrører mænd.

TABEL 4

Danske mænd 21 år og derover fordelt efter social status og ny og gammel middelklasse samt arbejderklasse tilhørighed, angivet i %

Total antal undersøgte = 2.495 = 100 %; 1954

Statuslag	Erhvervsgruppe			
	gammel middelklasse %	ny middelklasse %	arbejder-klasse %	total %
1–4	0.92	2.25	0.00	3.17
5	4.89	5.85	0.00	10,74
6	15.79	8.10	3.40	27.30
7	10.18	2.16	22.04	34.38
8–9	0.56	2.53	21.32	24.41
Total	32.34	20.89	46.77	100.00

3. DEN NYE MIDDELKLASSES POLITISKE ADFÆRD

En af måderne, hvorpå man kan understrege, at en inddeling er relevant, består i at vise, om inddelingen blandt andet sætter os i stand til at sige noget relativt sikkert om et fænomen, man interesserer sig for. Da hovedformålet med denne artikel består i at vise den nye middelklasses politiske holdning og adfærd, vil man beskæftige sig med relevansen af de tre hovederhvervsgrupper, den nye middelklasse, den gamle middelklasse og arbejderklassen, i forhold til politisk adfærd. Men først vil man vise danske mandlige funktionærers politiske holdning 1954 og 1963.

Politisk holdning 1954–1963

I *tabel 5* har man danske mandlige funktionærer 21 år og derover fordelt efter partitilhørighed 1954 og 1963. De i tabellen optrædende mænd er *kun* dem, der har ønsket at give sig politisk tilkende.

Det fremtrædende træk i *tabel 5* er, at både Socialdemokratiet og Det konservative folkeparti er de to dominerende grupper, medens de øvrige partier ikke optræder særligt hyppigt hver for sig. Først i det følgende vil man beskæftige sig med hvilke determinanter, der bestemmer det konkrete partivalg. Derimod vil man ikke beskæftige sig med hovedtendensen i tallene, at der tilsyneladende mellem 1954 og 1963 er en polarisationstendens omkring konservative og socialdemokratiet, særlig fordi antallet af undersøgelseselementer ikke er stort, og udvalgsprocesserne er forskellige for 1954 og 1963, hvor 1954-tallene er tilfældig udtagelse i folkeregistrene, og 1963-tallene er arealudvalgsudtagne.

Men skal man se på de politiske konsekvenser af den i denne artikel anvendte hovederhvervsgruppering, er det måske på sin plads at foretage en

TABEL 5

Mandlige funktionærers (den nye middelklasse) politiske holdning 1954 og 1963, blandt dem, der har givet udtryk for partitilhørighed

(21-årige og derover i Danmark)

	Partitilhørighed													
	Soc. dem.		Radikale		Konservative		Venstre		SF		Andre		Total	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1954[14])	95	27.9	35	10.3	119	35.0	64	18.8			27	7.9	340	99.9
1963[15])	43	38.7	3	2.7	50	44.6	9	8.0	5	4.5	2	1.8	112	100.3

[14]) *E. Høgh*, Danske funktionærers vælgeradfærd 1954, Sociologiske Meddelelser, 3. serie, 1958 nr. 3–4, p. 17 ff.

[15]) *E. Høgh*, Projekt Voting (kommende publikation).

kortere gennemgang af de anvendte begreber samt opstille hypoteser, hvori begreberne indgår. Herved fås naturligvis en videre hypoteseopstilling end den, en statisk og kort analyse berettiger til, men på den anden side kan en videregående hypoteseopstilling, der tager hensyn til forandring og deraf følgende anvendelse af tidsfaktoren, vise den statiske analyses begrænsede værdi som generalisationsefterprøvelse. En videregående hypoteseopstilling vil også kunne indkredse funktionærernes politiske adfærd og problemstillingerne bedre end en konkret undersøgelsesgennemgang.

Har man nu taget stilling til hypoteserne for politisk meningsdannelse i det følgende, har man derimod ikke sagt ret meget om samspillet mellem holdninger, social struktur og politiske aktioner fra magthaverne, særlig det samspil, der holder samfundet i ligevægt, d. v. s., hvor ligevægt forstås som optimumtilstanden af den sociale organisation eller disorganisation eller af graden af socialt uønskværdige forhold. Herom vil blive berettet i *afsnit 4*.

Politisk holdning: Begreber

I politik, i de teknisk udviklede lande, har man i de sidste 100 år arbejdet med begreber som konservatisme, radikalisme, socialisme, fascisme, højre og venstre radikalisme og så fremdeles. Ofte er det svært at få fastlagt, hvad de nævnte begreber egentlig dækker over. Men ønsker man at beskæftige sig med politisk holdning og politiske partier, kan man opfylde adækvanskravet (gyldighedskravet) ved sine definitioner ved at anvende begreber, der svarer til de gængse i den politiske debat, medens relevanskravet ved opstillingen af definitionerne søges opfyldt ved at gøre begreberne så operationelle som muligt under hensyntagen til de opstillede teorier.

Man vil her anvende tre begreber til beskrivelse af politisk holdning: Konservatisme, højreradikalisme og venstreradikalisme. Ved en konservativ politisk holdning eller programpunkt forstås, at en situation, et fænomen, lovgivning o. l. ikke ønskes ændret. Ved radikalisme vil her menes enhver holdning eller programpunkt, der ytrer ønske om forandring af en situation, et fænomen, lovgivning o. l. Ved højreradikalisme forstås her ønsker om forandringer for at *opretholde* eller *genskabe* en situation, et fænomen, lovgivning o. l. Ved venstreradikalisme forstås enhver radikalisme, der ikke er højreradikalisme.

En politisk holdning såvel som et politisk program kan indeholde både konservative, højre- som venstreradikale elementer. I forhold til en *given* situation kan en *konkret* politisk holdning være konservativ eller radikal. Det vil sige, at et konkret ønske om f. eks. socialisering af forsikringsselskaber kan være konservativ, venstre- eller højreradikal politik, afhængig af om alle forsikringsselskaber er socialiserede, ikke er socialiserede eller har været socialiserede.

De politiske holdningsbegreber kan også anskues på en anden måde. I et samfunds politik, hvor samfund kan tages i de fleste betydninger, indgår momenter, der vedrører forholdet til andre samfund. Forholdene til andre samfund er typisk spørgsmål som krig, fred, alliancer og suverænitet. Andre momenter vedrører spørgsmål vedrørende fordelingen af ønskværdige knaphedsgoder og uønskværdige fænomener, d. v. s. forhold, der vedrører den sociale stratifikation. Det tredie område, politik ofte beskæftiger sig med, er kontrollen med individ og institutioner i samfundet: Hvem må gøre hvad og hvor meget?

De tre dimensioner, der er nævnt, kan sammenfattes til følgende tre korte betegnelser:

Dimensionerne i politik og politisk holdning vedrører

a. Mellemstatslige forhold (suverænitetsproblemet),
b. Sociale lighedsproblemer (stratifikationsproblemet),
c. Frihedsproblemer (kontrol- og administrationsproblemet).

I praksis hænger de forskellige problemer sammen, således at det ofte kan være vanskeligt at bestemme om et politisk fænomen skal have den ene etikette fremfor de øvrige af de tre opstillede a. b. c.

På basis af de to måder at opstille begreber til anvendelse af beskrivelsen af politik og politisk holdning kan en begrebsmatrix opstilles (*tabel 6*), der krydser de to begrebssystemer med hinanden. Denne matrix skulle kunne bruges til i store og brede træk at kunne klassificere de sidste 30–40 års politiske begreber i Danmark, som i andre udviklede tekniske samfund.

Man er her fuldt klar over, at begrebsmatrixen i *tabel 6* er af ideel natur, som enhver af de i dette arbejde opstillede begrebsmatrixer. Desuden forudsætter man, at de anvendte begreber kan operationelt defineres, f. eks. ord som: omfattende, suverænitetsafgivelse, kontrol, forandring, fastholde og genvinde. Men en ideel matrix med nominelle begreber er erfaringsmæssigt en ny kilde eller en effektiv heuristisk basis for hypoteser til efterprøvelse (se note 5).

På den måde begreberne er opstillede og krydsede her, får man 64 forskellige politiske holdningsmønstre eller politiske programmønstre. Det er teoriens opgave at bestemme under hvilke betingelser de 64 mønstre eller disses komponenter opstår. Betragter man de 64 felter, falder det en umiddelbart ind, at felterne 1–32 vil optræde sjældent eller er urealistiske partiprogrammer eller politiske holdninger. Særlig nr. 1–8 er måske nærmest logisk umulige. Dette hænger sammen med, at et realistisk partiprogram eller politisk holdning aldrig vil ønske forandring på alle, eller næsten alle, felter af tilværelsen. Ser man på de øvrige felter, kan det måske være rimeligt at interpretere Hitlers nazisme og de mest konforme nazisters ad-

TABEL 6

Begrebsmatrix til bestemmelse af politisk holdning og klassificering af politiske hovedbevægelser i dansk som i industrielt udviklede samfunds politik 1930–1965

Det konkrete indhold, eller den konkrete holdnings indhold. d. v. s. ideerne: / Det konkrete programs eller den konkrete politiske holdnings forhold til de faktiske forhold:							Ønske om social lighed							
							ja				nej			
							Ønske om omfattende kontrol med individ og institutioner							
							ja		nej		ja		nej	
							Ønske om suverænitetsafgivelse							
							ja	nej	ja	nej	ja	nej	ja	nej
Den politiske holdning eller program indeholder ønske om:	Konservatisme	nej	nej	Højre radikalisme	nej	Venstre radikalisme	nej	1	2	3	4	5	6	7	8
							ja	9	10	11	12	13	14	15	16
					ja		nej	17	18	19	20	21	22	23	24
							ja	25	26	27	28	29	30	31	32
		ja			nej		nej	33	34	35	36	37	38	39	40
							ja	41	42	43	44	45	46	47	48
					ja		nej	49	50	51	52	53	54	55	56
							ja	57	58	59	60	61	62	63	64

færd og holdning som felt 30[16]). Socialisme[17]) vil man her placere i felt nr. 41 for perioden 1963–65. Set på én måde kan socialisme betragtes som felterne 1, 9, 17, 25, 33, 41, 49 og 57 afhængig af den situation og det tidspunkt, man betragter en politisk holdning, der præges af ønsker om suverænitetsafvigelse, ønsker om social lighed og ønske om omfattende kontrol med individ og institutioner. Den ideelle kommunisme[18]) antages her at dække felterne 3, 11, 19, 27, 35, 43, 51 og 59. Konservatisme[19]), *men i en anden betydning* end den der er defineret ovenfor, d. v. s. mere ideerne *udover* bevarelse af det bestående, skulle omfattes af felterne 8, 16, 24, 32, 40, 48, 56 og 64. Særlig felt 40 skulle stå som den mest idelle type på konservatisme.

Selv om det ikke er dette afsnits opgave at opstille hypoteser, vil det

16) *H. Rauschning,* Mine samtaler med Hitler, Kbh. 1956, p. 244 ff.

17) –

18) *Karl Marx,* Den tyske Ideologi.

19) *H. Tingsten,* De Konservativa Ideerna, Stockholm 1939, p. 11–14, p. 29–30, p. 186–187, p. 243 og 245.

måske ikke være urimeligt at antage, at et samfund er i optimal ligevægt, hvis den politiske hovedtendens i samfundene svarer til nr. 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39 eller 40 i matrixen i *tabel 6*. Optimal ligevægt måles her ved grad af sociale afvigelser eller grad af social disorganisation.

I et forandrende samfund betyder dette, at harmoni og ligevægt opnås, hvor befolkningen er konservativ og politikerne radikale, som disse ord er defineret i tidligere afsnit.

Politisk holdning: Teori

I dette afsnit vil man beskæftige sig med faktorerne, der placerer de enkelte personer eller vælgere på de enkelte politiske dimensioner eller mønstre af dimensioner. Man kan vælge sig mange udgangspunkter både i og uden for den sociologiske holdning. Her vil man vælge de koncepter eller heuristiske udgangspunkter, som sædvanligvis anvendes i den politiske videnskab, herunder sociologi.

I videnskabelige og flere sociologiske arbejder anvendes koncepterne eller begreberne *tiden* og *stedet*, når man beskriver et fænomen eller opstiller en teori. *Hvornår* og *hvor* er centrale beskrivelses- og teorielementer. Derimod er masse-begrebet, som det optræder i naturvidenskaberne, mere uklart i samfundsforskningen, og sociologer bruger ofte antal personer som udtryk for masse i de opstillede teorier – dette gælder både ældre klassikere[20]) og mere samtidige[21]). Herudover arbejder man ofte med *stratifikation*, d. v. s. fordelingen af ønskværdige knaphedsgoder, *holdning*, *handling* og *interaktion* (d. v. s. samhandlen) samt *teknologi*, d. v. s. regler og indretninger, hvorefter ting skabes eller folk optræder. I vælgeradfærd eller politisk holdning er teknologi en central udgangsfaktor ved beskrivelsen eller forklaringen særlig lige fra Karl Marx' tid til vore dages politiske sociologi. Især har man opereret med den af teknologien afledte faktor erhverv. Her vil man derfor allerede kunne henvise til teknologien og den afledte erhvervsfaktor og dimensionerne i den *Wright Mill'ske* tradition i *afsnit 1*, særlig *tabel 1*, men et par bemærkninger skal alligevel gøres om teknologi.

Teknologi

Teknologi, der kan være maskiner, love, normer, fabrikker, huse, køretøjer o. s. v., har beskæftiget sociologerne meget. De klassiske, marxistiske politiske teorier er baseret på forholdene eller relationerne til produktionsmidlerne, der er en vigtig del af teknologien. Det er vanskeligt at påvise en politisk konflikt uden at et centralt eller det centrale fænomen er

[20]) *G. Mosca* og *E. Durkheim*. G. Mosca, The Ruling Class, N. Y. 1939, E. Durkheim, The Division of Labour in Society, N. Y. 1933.

[21]) Acton Society Trust: Size and Morale, London 1957.

forholdet til produktionsmidlerne. Hvilke relationer har man da arbejdet med?

For det første har man som vist allerede i *afsnit 1* interesseret sig for ejendomsretten til produktionsmidlerne. For det andet har man interesseret sig for arbejdets art i forbindelse med produktionsmidlerne. Ved ejendomsret[22]) forstås her rådighedsret. Ved rådighedsret forstås adfærd eller manipulation med vedkommende ting uden at negative sanktioner iværksættes. Den der har størst umiddelbar rådighedsret over tingen, siges da ofte at have ejendomsretten over den. Hvad arbejdets art angår, kan der sondres mellem, om vedkommende arbejder eller ej. Ved arbejde forstås adfærd, der forøger værdien af et emne i en given situation. Arbejder vedkommende, kan, som også anført i *afsnit 1*, der skelnes imellem om vedkommende arbejder med symboler og/eller mennesker eller ej. Eksempler på symbolarbejde og/eller arbejde med mennesker er lægen, socialrådgiveren, ekspedienten o. l. Med dette kan man opstille den i *tabel 1* fremlagte *begrebsmatrix,* der indeholder 6 (5) felter, hvorved man har defineret de i Wright Mills' forstand sociale klasser: Den gamle middelklasse, den nye middelklasse og arbejderklassen. Hvad enten man arbejder eller ikke, hvad enten man har ejendomsret eller ej til produktionsmidlerne, og hvad enten man arbejder med symboler og/eller mennesker eller ej, kan man ikke sige formelt logisk, at kriterierne fører til noget principielt forskelligt. Men en statistisk analyse af f. eks. vælgeradfærd viser, at de forskellige kategorier af befolkningsgrupper ofte har forskellig vælgeradfærd[23]). Der findes dog også situationer, hvor der er ikke politiske forskelle mellem flere af de forskellige grupper[24]), således at de her opstillede kriterier ikke er tilstrækkelige til at beskrive vælgeradfærd.

Koncentrerer man sig om begrebsmatrixen i den opstillede *tabel 1* skulle hovedtendenserne være, at ejendomsret til produktionsmidlerne skulle føre til konservatisme eller højreradikalisme, medens manglende ejendomsret skulle føre til venstreradikalisme. Derimod er det sværere at sige, hvad der er typisk knyttet til arbejdets art, dog er det næppe en urimelig hypotese, at personer, der ikke arbejder, tenderer til at være konservative, medens personer, der arbejder, tenderer til at være mindre konservative. På samme måde tenderer personer, der arbejder med symboler og/eller mennesker til at være mere konservative end dem, der ikke gør det. På denne måde får man følgende hypotesematrix i *tabel 7*, hvor + er tendens til konservatisme, og ÷ tendens til ikke-konservatisme. De her opstillede hypoteser er naturligvis prægede af, at den foreliggende *forskning* er foretaget i den

[22]) *Fr. Vinding Kruse,* Ejendomsretten, Vol. I, p. 216, 2. udg. 1945.
[23]) f. eks. for Danmark: *E. Høgh,* Sociologi, Kbh. 1963, p. 116.
[24]) Se note 23.

TABEL 7

Hypotesematrix 1

Erhvervsarbejdets art	Ejendomsret til »produktionsmidlerne«	
	foreligger	foreligger ikke
Symbol/menneske	+ +	− +
Ikke symbol/menneske	+ −	− −
Arbejder ikke	+ +	− +

+ = tendens til konservatisme.
÷ = tendens til ikke-konservatisme.
(Industristamfundet med voksende ny middelklasse).

industrialiserende periode og/eller i industrielle samfund ved overgangen til det nye middelklassesamfund[25]).

Hver af de seks grupper kan politisk holdningsmæssigt afvige fra ovenstående mønster ved forandringer i teknologi, social status, grad af erhvervssikkerhed, stedet og befolkningens sammensætning. Men før man går til de øvrige faktorer, lad os så se på hypoteser om vælgeradfærd i forbindelse med forandringer i teknologien, hvorved faktisk tidsfaktoren inddrages.

Et givet teknologisk udstyr tænkes, som allerede påstået i *afsnit 2*, at have en arbejdsgruppe med en typisk arbejdsadfærd. Landbrugssamfundet tænkes at have en typisk arbejdsadfærd, der ikke er arbejde med symboler og/eller med mennesker. Det samme gælder industrisamfundet. Men industrisamfundet følges af funktionærsamfundet, der som almen arbejdstype har den, der arbejder med symboler og mennesker. Det, der måske kan siges at adskille landbrugssamfundet fra industrisamfundet, er, at de beskæftigede i landbrugssamfundet har en større mulighed for at få ejendomsret til produktionsmidlerne. Man forestiller sig da her, at til hver teknologi svarer en typisk arbejdsadfærd, der bestemmer den politiske adfærd, dog således, at der er et bestemt forløbsmønster for den politiske adfærd, der følger den teknologiske udvikling i det givne samfund. Arbejdsstyrken ved en begyndende ny teknologi tænkes, efterhånden som teknologien udbredes, først at stemme som majoriteten hidtil har gjort – man løser nye problemer med prøvede eller gamle metoder – eller mere konkret, man stemmer slet ikke, fordi ingen har formuleret den nye teknologiske arbejdsstyrkes problemer, eller ingen har formuleret, hvordan de skal løses konfliktreducerende. Den nye teknologi ødelægger ligevægtstilstanden i det givne samfund. Andre befolkningsgrupper ønsker at genoprette ligevægtstilstanden og bliver højreradikale. Den nye befolkningsklasse formulerer efterhånden

[25]) En oversigt over hypoteser: *S. M. Lipset,* Political Man, N. Y. 1960, p. 220 ff.

et program og bliver venstreradikalt, indtil den bliver den dominerende befolkningsgruppe, og samfundet så småt bliver indrettet efter den nye befolkningsgruppes behov og ønsker, hvorpå man bliver konservativ. En ny teknologi udbredes, og spillet begynder forfra. En til en given teknologi typisk befolkningsgruppes politiske adfærdsmønster skulle da, følgende den teknologiske udvikling, først være konservativ, højreradikal eller ubestemt, for at blive venstreradikal, for derpå at blive konservativ, for endelig måske at blive højreradikal. Dette forløb skulle dække danske gårdmænds politiske forløb, såvel som den danske arbejderklasses, fra 1849 til i dag.

Men forløbet eller den politiske holdnings forandring kan dog først helt forstås, når de allerede nævnte begreber, status, sted o. s. v., inddrages. Forinden skal dog gøres en bemærkning om *begrebsmatrixen* i den opstillede *tabel 1*. Den opstillede matrix er som tidligere nævnt naturligvis kun af ideel karakter. Ingen beskæftiget er enten kun arbejdende med symboler og/eller mennesker eller ej. Enhver beskæftigelse har elementer af alle de opstillede kriterier, men det afgørende er, at de foreligger i forskellig udstrækning. Teorien er da den, at den politiske holdning hos en gruppe eller person varierer i takt med det omfang, gruppen karakteriseres ved de opstillede kriterier. Dette skal f. eks. forstås således, at en person eller gruppe skulle have større og større sandsynlighed for at være konservativ, jo mere hans eller gruppens beskæftigelse er beskæftigelse med symboler og/eller med personer, eller jo mere hans indkomst hidrører fra kilder, hvorover han har ejendomsret. Hvorledes sammenhængen er i kudveliniær eller matematisk forstand mellem graden af de forskellige kilder og det at være konservativ, vil man foreløbig afholde sig fra at beskæftige sig med.

Til illustration af problemet vil man i *tabel 8* vise vælgeradfærdsforholdene mellem de opstillede 5 (6) kategorier fra *begrebsmatrixen* i *tabel 1* for at efterprøve påstandene i *hypotesematrix 1* i *tabel 7*. Som ikke-konservative politiske holdninger anvender man her procenten af gruppen, som har stemt på socialistiske partier: socialdemokratiet, kommunistiske parti og socialistisk folkeparti. Materialet hidrører fra interviewingen af et tilfældigt total-udvalg af ca. 2.000 danske mænd og kvinder, 15 år og derover, i juni 1963[26]). Det er naturligvis, som begreberne er opstillet tidligere, ikke det samme at sige ikke-konservativ holdning og at sige socialistisk, men man antager her, at det ikke er lidet gyldigt på *undersøgelsestidspunktet* at sige, at socialistisk stemmeafgivning korrelerer med ikke-konservativ politisk holdning.

I tabellen har man kun benyttet som procentbasis de personer, der har taget partipolitisk stilling. Billedet forandres ikke væsentligt ved som procentbasis at anvende alle udspurgte. Resultaterne går i forventet retning

[26]) Kilde: Projekt Voting (kommende publikation).

TABEL 8

Sandsynligheden for at stemme socialistisk blandt danske mænd og kvinder, 15 år og derover, fordelt efter ejendomsret til produktionsmidlerne og erhvervsarbejdets art 1963

(N=1.067)

Erhvervsarbejdets art	Ejendomsret til »produktionsmidlerne«			
	foreligger		foreligger ikke	
	md.	kv.	md.	kv.
Arbejder med symboler og/eller mennesker	9.3 % N=151	15.9 % N=13	42.9 % N=112	41.3 % N=63
Arbejder ikke med symboler og/eller mennesker			88.2 % N=203	60.8 % N=79
Arbejder ikke	—	44.7 % N=253	61.5 % N=96	59.8 % N=97

som opstillet i *hypotesematrixen* i *tabel 7*. Dog afviger kategorien »arbejder ikke, ejendomsret foreligger« noget fra det forventede. Dette hænger formentlig sammen med, at det ikke er rentiers, der anvendes til efterprøvelsen, men husmødre, hvorom ingen andre oplysninger foreligger.

Heuristisk kan man da opstille følgende hypoteser på basis af den her førte diskussion om teknologi og politisk holdning, når man anvender ordene konservativ og radikal som defineret tidligere.

Hypotese 1. Ejendomsret til produktionsmidler forøger tilbøjeligheden til konservativ politisk holdning.

Hypotese 2. Arbejde med symboler og/eller mennesker forøger tilbøjeligheden til konservativ politisk holdning.

Hypotese 3. Arbejde, men ikke med symboler og/eller mennesker, forøger tilbøjeligheden til radikal politisk holdning.

Hypotese 4. Ændringer i teknologien determinerer ændringer i sammensætningen af erhvervsarbejdets art.

Hypotese 5. Vækst i en given teknologi determinerer ændringer i politisk holdning, således at de grupper, personer, der udfører arbejde, der er typisk for anvendelsen af den givne teknologi, sædvanligvis vil få et politisk holdningsforløb af følgende art: Ubestemt eller konservativ eller højreradikal, derpå venstreradikal, så konservativ, for endelig at blive højreradikal.

Et problem for sig er det, hvorledes *parti*strukturen og *holdnings*strukturen skal kongruere for at skabe samfundsligevægt, d. v. s. minimum (optimum) af sociale konflikter, når teknologien er given og/eller dens forandring eller vækst kendes. Herom, som bemærket, i det følgende afsnit.

Et andet problem er sammenhængen mellem teknologisk vækst og det i hypotese 5 postulerede politiske holdningsforløb. Hvis man ser et partis vækst i en befolkningsgruppe, kunne man forestille sig, at den politiske holdning (eller partiets program) i begyndelsen, hvor væksten er lav, d. v. s. hvor den procentvise stigning er lav, er ubestemt, konservativ eller højreradikal, for derpå, når væksten er stærkt stigende, er venstreradikal. Når væksten aftager igen eller er o, er gruppen konservativ (partiets program), for at blive højreradikal, når væksten fortsat er o eller negativ.

Andre faktorer kan forklare eller stilles op for at forklare variationer i politisk holdning, i hvert fald determinere niveau'et for den konservative eller ikke-konservative holdning i de i *tabel 7* og *tabel 8* opstillede grupper.

Den første faktor, man vil beskæftige sig med er stratifikation.

Stratifikation

Stratifikationssociologien omhandler lovene for fordelingen af ønskværdige knaphedsgoder[26b]). Det er rimeligt at antage, at fordelingen af knaphedsgoder påvirker den politiske holdning såvel som aktivitet. Det er et almindeligt fund[27]), at mål for social stratifikation korrelerer med politisk holdning, således at besiddelse af mange knaphedsgoder er knyttet til stor sandsynlighed for konservativ politisk holdning.

I nyere tid har man i stratifikationssociologien arbejdet med begreberne social status eller med erhvervsprestige[28]). De her to nævnte stratifikationsmål korrelerer med fordelingen af knaphedsgoder[29]). Typiske knaphedsgoder er social prestige, formue, penge i øvrigt, uddannelse, magt, konkrete hæderstegn o. s. v. Men selv om man kan opstille en hypotese om en sammenhæng mellem høj prestige og politisk holdning, har man dog oplevet, at personer, der har over gennemsnitlig eller høj prestige, har stemt på i egentlig forstand yderliggående radikale partier[30]). Man kan forsøge at forklare dette ved andre sociologiske variable. I vor tids sociologi beskæftiger man sig med holdninger som en vigtig faktor i beskrivelsen af adfærd og opstilling af hypoteser om social sammenhæng. Disse holdninger kan også kaldes værdier (values)[31]). Man kan kombinere og måle dem. Én ting er det, at man har en given mængde af knaphedsgoder, noget andet tilfredsheden med den givne mængde. Det antages da[32]), at med stigende afstand mellem faktisk opfyldelse af knaphedsgoder og ønsker om knaphedsgoder er

26b) *K. Svalastoga,* Social stratifikation og social mobilitet i det danske samfund, Materiale, Sociologisk Institut, Kbh.

27) *K. Svalastoga,* Prestige, Class and Mobility, Kbh. 1959, p. 265 ff.

28) op. cit. note 27.

29) op. cit. note 27, p. 203 ff.

30) op. cit. note 25 og *W. Hofer,* Der Nationalsozialismus, Frankfurt 1957, p. 23.

31) John Laird, The Idea of Value, Camb. 1929.

32) E. Høgh, Vælgeradfærd, Sociologiske Meddelelser, 3. serie 1955–56, nr. 1, p. 12.

der stigende sandsynlighed for radikal politisk holdning. Hvis man ønsker at sige noget om, hvem der bliver højre- og hvem, der bliver venstreradikale, må man som i teknologiafsnittet indføre tidsfaktoren. På grund af at højreradikale partier, som anført før, tenderer til at få vælgere fra andre stratifikatoriske lag end de lavere og laveste, forestiller man sig her, at personer, som fra et tidspunkt til et andet mister social prestige og/eller får ringere adgang til at opfylde ønskerne om knaphedsgoder, tenderer til at blive højreradikale. Personer, der er beskæftiget i en ny teknologi eller med stigende adgang til at opfylde ønskerne om knaphedsgoder, men uden samtidig hævning af den sociale anseelse, tenderer til at være venstreradikale. Det hele kan måske siges så simpelt, at personer, der gennem tiden mister social anseelse, tenderer mod at blive højreradikale, medens personer, der i øvrigt ønsker højere social anseelse end den faktisk forekommende, målt ved den sociale afstand, tenderer mod at blive venstreradikale. Kalder man tendens mod venstreradikalisme ÷, tendens mod højreradikalisme +, og tendens mod konservatisme o, kan en *hypotesematrix* opstilles (*tabel 9*).

I *hypotesematrix 2* i *tabel 9* kunne man egentlig operere med 6 × 12 hyprotesemuligheder, der dog her er reduceret til 4×8 muligheder = 32, når man tager ovennævnte hypoteser og betragtninger til følge. Man kan da opstille 32 yderligere hypoteser om politisk holdning udover de tidligere 5.

En forudsætning må dog nok opstilles yderligere, der efter behag kan opfattes som et axiom eller en hypotese.

Hypotese 6. Motiveres en vælgergruppe, gruppe eller person, til *differentieret* politisk holdning (=motivations- eller holdningsmønster), f. eks. til på nogle punkter at være højreradikal, på andre venstreradikal og/eller konservativ, vil den politiske hovedholdning blive bestemt af, hvilke af holdningerne (værdierne), der står højst på en af vælgergruppen accepteret rangværdiskale, eller som opnår højt point på et værdiindex[33]).

Alt andet lige kan man vente, at en person eller gruppe med størst sandsynlighed vælger det parti, der har et partiprogram, som kongruerer med vælgerens motivationsmønster for politisk holdning. Hvis et sådant parti ikke eksisterer, vil sandsynligheden for at stemme på et givet parti være afhængig af, i hvilken grad det ellers indeholder partiprogrampunkter, der harmonerer stærkt mod motivationspunkter på vælgerens værdiskalaer. D. v. s. befinder et motivationsfænomen, der udvikler venstreradikal holdning, sig højere på vælgerens værdiskalaer end fænomener, der motiverer til højreradikalisme, vil venstreradikale partier blive foretrukket fremfor højreradikale partier. – Man vil i de følgende 32 hypoteser operere med *politisk*

[33]) *S. C. Dodd,* Toward a Predictive Theory of Public Opinion, Public Opinion Quarterly, Vol. 20, 1956, p. 571 ff.

TABEL 9

Hypotesematrix 2. Sammenhæng mellem grad af social status, mål for knaphedsgoder, holdninger og særlig politisk holdning

Afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder	Opfyldelse af knaphedsgoder, *bortset* fra social status	Social status (anseelse)							
		høj (o)				lav (−)			
		Forandring af social status				Forandring af social status			
		stigende (ingen) (o)		faldende (+)		stigende (ingen) (o)		faldende (+)	
		Ønske om højere (anden) status							
		ja (−)	nej (o)	ja (−)	nej (o)	ja (−)	nej (o)	ja (−)	nej (o)
stor (−) ...	stigende (konstant) (o)	7	8	9	10	11	12	13	14
		o	o	o	o	o	o	o	o
		o	o	o	o	o	o	+	o
		o	o	+	o	−	o	−	+
		−	o	−	+	−	−	−	−
		−	−	−	−	−	−	−	−
	faldende (−)	15	16	17	18	19	20	21	22
		o	o	o	o	o	o	+	o
		o	o	+	o	−	o	−	+
		−	o	−	+	−	−	−	−
		−	−	−	−	−	−	−	−
		−	−	−	−	−	−	−	−
lille (o)	stigende (konstant) (o)	23	24	25	26	27	28	29	30
		o	o	o	o	o	o	o	o
		o	o	o	o	o	o	o	o
		o	o	o	o	o	o	−	o
		o	o	+	o	−	o	−	+
		−	o	−	+	−	−	+	−
	faldende (−)	31	32	33	34	35	36	37	38
		o	o	o	o	o	o	o	o
		o	o	o	o	o	o	+	o
		o	o	+	o	−	o	−	+
		−	o	−	+	−	−	−	−
		−	−	−	−	−	−	−	−

Holdningstendens: o=konserv., + =højrerad. og − =venstrerad. holdning.

holdning, men ikke med partipreferencer eller partivalg. Man har også tillagt de forskellige holdningstendenser i *tabel 9* samme vægt eller værdi.

Hypotese 7. En vælgergruppe, der har stor afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, stigende eller konstant grad af opfyldelse af knaphedsgoder, høj grad af social status, stigende eller konstant social

status, men ønske om højere status, vil tendere til konservativ holdning med et vist større islæt af venstreradikale synspunkter.

Hypotese 8. En vælgergruppe, der har stor afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, stigende eller konstant grad af opfyldelse af knaphedsgoder, høj social status, stigende eller ingen forandring i social status og heller ikke ønske om højere social status vil med stor sandsynlighed tendere til konservativ holdning med et vist mindre venstreradikalt islæt.

Hypotese 9. En vælgergruppe med stor afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, stigende eller konstant grad af opfyldelse af knaphedsgoder, høj men faldende social status, og ønske om højere (anden) social status, vil tendere til en radikal politisk holdning med både et højre- og et venstreradikalt islæt, såvelsom med et konservativt element.

Hypotese 10. En vælgergruppe med stor afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, stigende eller konstant grad af opfyldelse af knaphedsgoder, høj men faldende social status, intet ønske om højere social status, vil tendere til konservativ partiholdning med både et højre- og et venstreradikalt islæt.

Hypotese 11. En vælgergruppe med stor afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, stigende eller konstant grad af opfyldelse af knaphedsgoder, lav social status, stigende eller ingen forandring af social status, men ønske om højere (anden) status, vil tendere mod venstreradikal politisk holdning med elementer af konservatisme.

Hypotese 12. En persongruppe med stor afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, stigende eller konstant grad af opfyldelse af knaphedsgoder, lav social status, stigende eller ingen forandring af social status, men intet ønske om højere (anden) social status, vil tendere til konservativ politisk holdning med et venstreradikalt islæt.

Hypotese 13. En persongruppe med stor afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, stigende eller konstant opfyldelse af knaphedsgoder, lav social status, faldende social status og ønske om højere (anden) social status, vil tendere til venstreradikal holdning med islæt af højreradikalisme og konservatisme.

Hypotese 14. En persongruppe med stor afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, stigende eller konstant grad af opfyldelse af knaphedsgoder, lav social status, faldende social status, men intet ønske om højere (anden) social status, vil tendere til radikal holdning med både højre- og venstreradikale elementer, samt et islæt af konservatisme.

Hypotese 15. En persongruppe med stor afstand mellem opfyldelse af og

ønsker om knaphedsgoder, faldende grad af opfyldelse af knaphedsgoder, høj social status, stigende eller ingen forandring af social status, samt ønske om højere social status, vil tendere til venstreradikal holdning med konservativt islæt.

Hypotese 16. En persongruppe med stor afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, faldende grad af opfyldelse af knaphedsgoder, høj social status, stigende eller ingen forandring af social status, samt intet ønske om højere social status, vil tendere til konservativ holdning med venstreradikale elementer.

Hypotese 17. En vælgergruppe med stor afstand mellem opfyldelse af og ønske om knaphedsgoder, faldende grad af opfyldelse af knaphedsgoder, høj social status, faldende social status og ønske om højere (anden) social status, vil tendere til radikal holdning med både højre- og venstreradikale elementer samt et konservativt islæt.

Hypotese 18. En vælgergruppe med stor afstand mellem opfyldelse af og ønske om knaphedsgoder, faldende grad af opfyldelse af knaphedsgoder, høj social status, faldende social status, men intet ønske om højere social status, vil tendere til radikal holdning med både højre- og venstreradikale elementer samt en større tendens til konservative elementer.

Hypotese 19. En persongruppe med stor afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, faldende grad af opfyldelse af knaphedsgoder, lav social status, stigende social status og ønske om højere (anden) social status, vil tendere til venstreradikal holdning med et mindre konservativt islæt.

Hypotese 20. En persongruppe med stor afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, faldende grad af opfyldelse af knaphedsgoder, lav social status, stigende social status, men intet ønske om højere (anden) social status, vil tendere til venstreradikal holdning med et større islæt af konservatisme.

Hypotese 21. En persongruppe med stor afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, faldende grad af opfyldelse af knaphedsgoder, lav social status, faldende social status og ønske om højere (anden) social status, vil tendere til venstreradikalisme med et højreradikalt islæt.

Hypotese 22. En persongruppe med stor afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, faldende grad af opfyldelse af knaphedsgoder, lav social status, faldende social status, men intet ønske om højere (anden) social status, vil tendere mod venstreradikalisme med et højreradikalt og konservativt islæt.

Hypotese 23. En persongruppe med lille afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, stigende eller konstant grad af opfyldelse af

knaphedsgoder, høj social status, stigende eller ingen forandring af social status, men et ønske om højere (anden) social status, vil tendere til konservatisme med et venstreradikalt islæt.

Hypotese 24. En persongruppe med lille afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, stigende eller konstant grad af opfyldelse af knaphedsgoder, høj status, stigende eller ingen forandring af social status og intet ønske om højere (anden) social status, vil tendere til konservatisme.

Hypotese 25. En persongruppe med lille afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, stigende eller konstant grad af opfyldelse af knaphedsgoder, høj social status, faldende social status, samt ønske om højere (anden) social status, vil tendere til konservatisme med højre- og venstreradikale elementer.

Hypotese 26. En vælgergruppe med lille afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, stigende eller konstant opfyldelse af knaphedsgoder, høj social status, faldende status, men intet ønske om højere social status, vil tendere mod konservatisme med et højreradikalt islæt.

Hypotese 27. En vælgergruppe med lille afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, stigende eller konstant opfyldelse af knaphedsgoder, lav social status, stigende eller uforandret social status med ønske om højere (anden) social status, vil tendere til konservatisme med venstreradikale elementer.

Hypotese 28. En persongruppe med lille afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, stigende eller konstant grad af opfyldelse af knaphedsgoder, lav social status, stigende eller uforandret social status, samt uden ønske om højere (anden) social status, vil tendere til konservativ holdning med et islæt af venstreradikalisme.

Hypotese 29. En persongruppe med lille afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, stigende eller konstant grad af opfyldelse af knaphedsgoder, lav social status, faldende social status med ønske om højere (anden) social status, vil tendere til radikalisme med konservative elementer, såvelsom højre- og venstreradikale elementer.

Hypotese 30. En persongruppe med lille afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, stigende eller konstant grad af opfyldelse af knaphedsgoder, lav social status, faldende social status, men uden ønske om højere social status, vil tendere til konservatisme med et højre- og venstreradikalt islæt.

Hypotese 31. En persongruppe med lille afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, faldende grad af opfyldelse af knaphedsgoder, høj social status, stigende eller uforandret social status og ønske om højere (anden) social status, vil tendere til konservatisme med venstreradikale elementer.

Hypotese 32. En persongruppe med lille afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, faldende grad af opfyldelse af knaphedsgoder, høj social status, stigende eller uforandret social status og intet ønske om højere (anden) social status, vil tendere til konservatisme med et venstreradikalt islæt.

Hypotese 33. En persongruppe med lille afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, faldende grad af opfyldelse af knaphedsgoder, høj social status, faldende social status samt ønske om højere social status, vil tendere mod radikalisme med både højre- og venstreradikale elementer samt konservative elementer.

Hypotese 34. En persongruppe med lille afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, faldende grad af opfyldelse af knaphedsgoder, høj social status, faldende social status, men intet ønske om højere social status, vil tendere til konservatisme med højre- og venstreradikalisme.

Hypotese 35. En persongruppe med lille afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, faldende grad af opfyldelse af knaphedsgoder, lav social status, stigende eller uforandret social status, samt ønske om højere (anden) social status, vil tendere til venstreradikalisme med konservative elementer.

Hypotese 36. En persongruppe med lille afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, faldende grad af opfyldelse af knaphedsgoder, lav social status, stigende eller uforandret social status, samt intet ønske om højere (anden) social status, tenderer til konservatisme med venstreradikale elementer.

Hypotese 37. En persongruppe med lille afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, faldende grad af opfyldelse af knaphedsgoder, lav social status, faldende social status, samt ønske om højere social status, vil tendere til venstreradikalisme med konservative og højreradikale elementer.

Hypotese 38. En persongruppe med lille afstand mellem opfyldelse af og ønsker om knaphedsgoder, faldende grad af opfyldelse af knaphedsgoder, lav social status, faldende social status, men intet ønske om højere (anden) social status, vil tendere til radikalisme med konservative elementer, hvor radikalismen både har højre- og venstreradikale elementer.

Om stratifikation og politisk holdning, hvor stratifikation måles ved social afstand eller på anden måde, kan der måske opstilles en yderligere hypotese:

Hypotese 39. Med stigende social afstand i et samfund vil sandsynligheden stige for politisk holdning, der udtrykker ønsker om social lighed, samt stige for ønsker om omfattende kontrol med individ og samfund.

Denne hypotese er baseret på antagelsen af, at der findes optimaltilstande for social stratifikation[34]) i de eksisterende samfund. Samfund kan have ekstreme sociale forskelle, d. v. s. stor social afstand mellem de øverste og nederste sociale lag. I sådanne samfund kan det tænkes, at mange har den opfattelse, at samfundet vil fungere bedre, og de enkeltes værdier opfyldes lettere, hvis de sociale forskelle er mindre. Omvendt i samfund med lille social afstand mellem de sociale lag. I sidstnævnte samfund vil mange mene, at ligheden er for stor, således at belønningerne i forhold til indsatsen for mange ofte er for små, således at mange vil undlade at få samfundet til at fungere optimalt, og få stigende ønsker om frihed, d. v. s. lille ønske om omfattende kontrol med individer og institutioner.

Hypotese 39 b. Med stigende fysisk teknologisk udvikling, særlig med hensyn til krigsvåbnenes effektivitet og transportmidlernes hastighed pr. tidsenhed, skulle sandsynligheden stige for politisk holdning, der ønsker, at suverænitetsafgivelse finder sted.

Denne hypotese er understøttet af den blandt andet af *K. Svalastoga*[34b]) påviste sammenhæng mellem staternes antal og teknologiens udvikling, idet staternes antal påstås at aftage med (de hurtigste) transportmidlernes stigende hastighed pr. tidsenhed.

I det følgende afsnit vil man behandle en anden side af politisk adfærd, nemlig den politiske aktivitet. Særlig vil man beskæftige sig med sammenhængen mellem politisk holdning, opfyldelse af politiske holdninger, d. v. s. politikeradfærd, og politisk aktivitet.

4. POLITISK AKTIVITET – EN MODEL

Andetsteds[35]) er allerede forsøgt beskrevet en model, der prøver på en meningsfuld måde at knytte forandringer i samfundsstrukturen sammen med politisk meningsdannelse og politikeradfærd. Modellen er en analogi af et termostatsystem, som det kendes i alle moderne bygninger, hvor der er centralvarmesystemer, og hvor termostaten søger at holde en bestemt temperatur. Modellen skal derfor opfattes som et sluttet feed-back system.

For at man kan anvende en feed-back model eller mekanisme, må der foreligge en kvantitet, som skal kontrolleres. – Denne kontrolsituation må opfylde 3 betingelser:

1. Den kontrollerede kvantitet må være målelig eller blot sammenlignelig efter nogle regler.

[34]) op. cit. note 27, p. 5.

[34b]) *K. Svalastoga,* Technology and Autonomy, Acta Sociologica, Vol. 5, nr. 2, p. 91 ff.

[35]) *E. Høgh,* Politisk interesse og holdning i en kommende elite, Kbh. 1960, p. 26 ff. *E. Høgh* og *M. Nyholm,* Politisk holdning og aktivitet blandt funktionærer og arbejdere i Københavns kommune, efteråret 1962, Kbh. 1962, p. 7 ff.

2. Regulering og måling må have en vis hastighed, bestemt af situationen eller problemet.
3. De ønskede forandringer må kunne kontrolleres[36]).

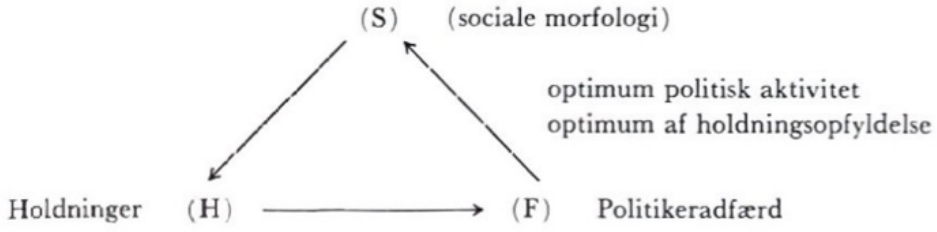
I modellen har man som den kontrollerede kvantitet valgt ekstensiteten og intensiteten af den i samfundet forekommende politiske aktivitet. Kontrolmekanismen er politikerne (i vid forstand). Kontrolmekanismen skal søge at holde den politiske aktivitet på optimum. Optimaltilstanden for politisk aktivitet er den politiske aktivitet, der skaber »størst mulig« opfyldelse af de sociale, kulturelle, biologiske og økonomiske ønsker i det givne samfund.

Det vil sige, at man i denne model anvender 3 elementer:

I. Samfundets sociale morfologi = (S).
II. Befolkningens holdninger, forestillinger, normer, forventninger og værdier = (H).
III. Magthavernes handlinger = (F).

(S) = fordelingen af både demografiske elementer og de teknologiske og sociale instrumenter[37]).

Modellen, hvori de tre elementer indgår, kan groft skitseres som følger i *figur 1*.

Figur 1

Pilene i *figur 1* angiver sammenhængenes retning. Det må dog stadig stå hen, om det er een rimelig beskrivelse af de politiske processer at se bort fra vekselvirkningen mellem de valgte elementer, d. v. s., at man kun ser på f. eks. S → H og ikke på S ⇄ H, selv om meget tyder på, at sociale processer er interaktive. Men definerer man (F) = politikeradfærd vidt, d. v. s. adfærd også af andre organer end stats- eller suverænitetsorganer, f. eks. fagforeninger, organisationer i øvrigt og erhvervsindretninger, er indvendingen måske mere betydningsløs.

Allerede i hypotese 4, 5 og 39 i forrige afsnit har man angivet relationen mellem (S) og (H). Lad os derfor vende os til relationen (H) og (F). Den første hypotese, man vil opstille, er,

[36]) *A. Tustin*, Feed Back, i Automatic Control, N. Y. 1955, p. 14.
[37]) *R. König m. fl.*, Soziologi, Frankfurt a. M. 1958, p. 257 ff.

Hypotese 40: Er (H) en pålidelig, gyldig og relevant interpretation (udlægning) af (S), og er politikernes indgreb (F) i overensstemmelse med (H), vil man næppe have politiske konflikter eller magtproblemer.

Denne hypotese skulle blot være en følge eller et eksempel på den af *G. Homans* opstillede mere omfattende hypotese, at høj interaktion fører til positive holdninger, hvis preferencer (det som ønskes) realiseres[38]).

Er (H) ikke en pålidelig, gyldig og relevant udlægning af (S), kan det næppe ventes, at (H) og (F) skal være kongruente, hvis det politiske system skal holdes i ligevægt efter de opstillede ligevægtskriterier. Pålidelighеds-, gyldigheds- og relevansproblemet har formodentlig kun betydning, når forestillinger i befolkningen vedrører om givne indgreb fører til given effekt, derimod næppe ved spørgsmål om at lide eller ikke lide givne fænomener. (F)'s opgave bliver at formulere problemerne og disses løsning indenfor de af (H) accepterede rammer.

Yderligere hypoteser kan opstilles:

Hypotese 41. Polariserer (H) omkring 2 eller flere bestemte holdningsmønstre og befolkningsgrupper, falder (F)'s muligheder for at gøre (H) og (F) kongruente i takt med, at de polariserede (H) bliver mindre og mindre kongruente.

Det er særligt Berelson m. fl.[39]), der har påpeget, at er der store forskelle befolkningsgrupperne imellem, hvad angår politisk stillingtagen til væsentlige problemer, vil samfundet blive bragt ud af ligevægt.

Hypotese 42. Den politiske aktivitet vil stige, hvis (F) afviger fra (H) med een værdi $\leqq q_1$, hvor q_1 måles på en eller anden måde.

Denne hypotese er næppe urimelig i lys af f. eks. *Festingers*[40]) smågrupperesultater, hvis man accepterer en analogisering fra smågrupperesultater til makroforhold. *Festinger m. fl.* har vist, at afviger en person eller personer fra gruppens normer, vil interaktionsfrekvensen og intensiteten stige overfor afvigerne, for derpå at falde, når afvigelserne bliver større, indtil afvigelserne bliver så store, at afvigerne udstødes af gruppen, eller ikke-afvigerne forlader den. Man kan da yderligere opstille følgende to hypoteser:

Hypotese 43. Den politiske aktivitet og interesse vil falde, hvis (F) afviger fra (H) med værdier mellem q_1 og q_2, hvor $q_2 > q_1$.

Hypotese 44. Den politiske aktivitet og interesse vil stige meget stærkt, hvis (F) afviger fra (H) med værdier $> q_2$.

---

38) *G. Homans* i *Lindzey,* Handbook of Social Psychology, 1954, p. 786 ff.

39) *B. R. Berelson,* Voting, Chicago 1954, p. 318 ff.

40) *L. Festinger m. fl.,* Theory and Experiment in Social Communication, Mich. 1950.

Det vil sige, at man her postulerer, at den politiske aktivitet er en kurveliniær funktion bestemt af, hvor meget (F) realiserer af (H), f. eks. pr. tidsenhed. Eksemplificeret vil det sige, at begynder (F) at afvige fra (H), vil befolkningen blive lidt mere interesserede i politik og her i Danmark gå hyppigere til vælgermøder, opstillingsmøder, skrive læserbreve o. l. for at få (F) ændret. Bliver (F) ved med at afvige og måske begynder at afvige endnu mere fra (H), bliver folk trætte – »det nytter ikke noget at kontakte politikerne, så lad os dog passe vort daglige arbejde«[41]). Denne tilsyneladende apati varer formodentlig kun til (F) afviger så meget fra (H), at det daglige og personlige liv bliver besværligt. Så begynder den politiske aktivitet at blive høj – nu skal der nye politikere til[42]). – Om (F) kan opstilles en hypotese:

Hypotese 45. De politiske institutioner, der udfører (F), opsamler goder (stratifikations- eller knaphedsgoder), der kan forstærke magtpositionerne, hvorved magthaverne kan forsinke politiske omvæltninger. – Dog opfattet således, at q_2 i hypoteserne 43 og 44 er i kurveliniær funktionel sammenhæng med de hos magthaverne opsamlede goder, i den forstand at man her antager, at der er en øvre grænse for de politiske institutioners evne til at gennemføre (F) uafhængig af (H), ligegyldigt hvor mange magtmidler, der opsamles hos de politiske organer[43]).

Hypoteserne 42 til og med 45 er her medtaget for fuldstændighedens skyld.

I lys af nærværende begreber og hypoteser skal man vurdere den nye middelklasses politiske aktivitet og holdning. Hvad den nye middelklasse, funktionærerne, gør og mener i politik afhænger af tid og sted. Men kendes tid, sted og de i hypoteserne opstillede begreber, skulle en præcisering af den politiske aktivitet kunne finde sted. Men de få resultater som er anført i denne artikel om funktionærernes politiske holdning understreger, at funktionærerne har en væsensforskellig politisk adfærd fra andre befolkningsgrupper. Det er sikkert en illusion at antage, at man kan sikre sig funktionærernes varige støtte uden på funktionærernes vilkår.

5. UDVALGTE UNDERSØGELSER AF DEN NYE MIDDELKLASSE

Der findes mange undersøgelser og analyser af den nye middelklasse. Her vil man blot nævne enkelte af dem, som herhjemme har haft og for-

[41]) *M. Rosenberg,* Some Determinants of Political Apathy, Public Opinion Quarterly, Vol. 18, 1954, p. 349 ff.

[42]) *J. C. Davies,* Toward a Theory of Revolution, American Sociological Review, Vol. 27, 1962, p. 5 ff.

[43]) *A. L. Kroeber m. fl.,* Three Centuries of Women's Dress Fashions, 1940.

modentlig fortsat vil få indflydelse på synet på og forskningen af den nye middelklasse.

Den moderne klassiker er *C. Wright Mills:* White Collar, N. Y. 1951. Mills' analyse er en pessimistisk analyse af funktionærernes evne og muligheder for at tage et egentligt selvstændigt standpunkt i den politiske verden. Paradoksalt nok mener Mills ikke, at de vil skabe deres egen politiske idésystem. Mills konkluderer (p. 353):

»The political question of the new middle classes is, Of what bloc or movement will they be most likely to stay at the tail? And the answer is, The bloc or movement that most obviously seems to be winning... In the shorter run, they will follow the panicky ways of prestige; in the longer run, they will follow the ways of power, for, in the end, prestige is determined by power. In the meantime, ... the new middle classes are up for sale; whoever seems respectable enough, strong enough, can probably have them. So far nobody has made a serious bid.«

Som det skulle fremgå af denne artikels tidligere afsnit, synes dette at være en for snæver fremstilling af den nye middelklasses politiske muligheder og adfærd. Men Mills udtrykker formodentlig den hidtil gængse opfattelse af den nye middelklasse.

David Lockwood har særligt beskæftiget sig med »The Blackcoated Worker« i sin bog af samme navn, London 1958. Lockwood anlægger en måske noget anden betragtningsmåde end Mills på medlemmer af den nye middelklasse, idet han mener, at der er væsentlige klasseforskelle mellem f. eks. arbejdere og funktionærer, som på rimelig måde forklarer funktionærernes fra arbejdernes forskellige politiske adfærd.

Lockwood skriver bl. a. (p. 203):

»... any empirical study of class consciousness must begin by taking into account actual differences in the market situations of propertyless groups. To define such differences out of existence at the very beginning as being irrelevant to the long-run development of class alignments and class consciousness is nothing less than an abdication from sociological understanding. Variations in class identification have to be related to actual variations in class situations and not attributed to some kind of ideological aberration or selfdeception ...«

Dette sidste synspunkt understøttes også af *T. Geiger* i Die Klassengesellschaft im Schmelztiegel, 1949.

En studie, som specielt beskæftiger sig med middelklassen, både den nye og den gamles vælgeradfærd, har man i *J. Bonham*: The Middle Class Vote, London.

Bonham skriver (p. 196):

»Over the past fifty years the domestic politics of the British have been increasingly concerned with the material satisfaction of the manuel wage

class. In the past the process has been presented largely in terms of a transfer of wealth from one section to another. But increasingly it has been recognized that a mere transfer will not do. In the popular analogy, it is necessary to bake a bigger cake.

The need for higher productivity is often presented as an economic question but to the middle class it is also the political heart of the matter. Can the nation produce enough real wealth to satisfy the working class majority and so avoid another attack on the living standards of those above the average? Not merely is the middle class interested in the result, but as the main supply of brains and enterprise it has a special responsibility for the methods. Is the solution more »planning«, more »freedom«, more machines, more managers, more carrots, or more sticks? Such questions should rationally be treated as technical, and capable of being judged on their merrits. In the event they have become political questions, bound up with the strands of group loyalty and mass presentation which make the stuff of party controversy . . .«

Fra svensk hold har man bl. a. *F. Croner:* Tjänstmannakåren i det moderna samhället, Stockholm 1951, og *E. Dahlström:* Tjänstemännen, näringslivet och samhället, Stockholm 1954. I den sidstnævnte undersøgelse fandt man bl. a., at de »borgerlige« oftere er sikre på, at statslig indgriben overfor erhvervslivet er af det onde, end »socialisterne« er sikre på, at det er af det gode.

Endvidere fandt man, at selv blandt ikke-organiserede synes omkring halvdelen, at flere burde være organiserede i fagforeninger.

Fra norsk side foreligger bl. a.: Funksjonærenes syn på faglige og politiske spørgsmål af *Egil Fivelsdal,* Oslo 1964.

Fra dansk side foreligger den allerede i de foregående afsnit anvendte, bredere anlagte klasseundersøgelse: *K. Svalastoga,* Prestige, Class and Mobility, Kbh. 1959, og *K. Svalastoga* og *P. Wolf,* Social rang og mobilitet, Kbh. 1961. De her anførte to bøger giver en omfattende kortlægning også af den nye middelklasse.

Af danske bidrag skal man ikke glemme *A. Fraenkels* bog: Mellemstanden, Kbh. 1932, der har den klassiske hovedtese: at et kultursamfund i nutidens opfattelse af ordet hverken kan dannes eller bevares uden en mellemstand. Fraenkel kan siges at være en af den danske sociale konservatismes fædre og derved skabt grundlaget for det ene af de to store politiske partier, der i Danmark endnu bejler med held, som vist i *tabel 5,* til den nye middelklasse.

Endvidere foreligger på dansk en undersøgelse udelukkende af funktionærer i Danmark i *M. Nyholm* og *E. Høgh:* Funktionærerne 1964 – hvor står de? Kbh. 1964. Dette sidste arbejde søger at belyse funktionærernes politiske adfærd i lys af de i denne artikel opstillede hypoteser.